

FALUDY GYÖRGY

## Rotterdami Erasmus

(RÉSZLET)



Erasmus, két tanítványa és a társaság többi része 1506 augusztusának utolsó napjaiban ereszkedett le a Mont Cenis-hágón, és Szavoja fővárosa, Torino felé vette az útját. Szavoja hercegsége egy szegény és visszamaradott térség volt abban az időben, és a piedmontiak reneszánszhoz való hozzájárulása is elhanyagolható volt. A torinói egyetemen egyetlen európai rangú professzor sem tanított. Elképzelhető, hogy Erasmus előre tudta, hogy könnyen manipulálhatja majd az ottani intézmény doktorait. Mindenesetre, szeptember 4-én, kihasználva a kedvező helyzetet, megjelent a torinói egyetem teológusai előtt, hogy – tizenegy év után végre – átvegye a hittudományokban szerzett mesteri és doktori oklevelét.

Ahogy ez sok hasonló dologgal lenni szokott, csak addig tűnt fontosnak, amíg megszerezte.

A Pó folyó mentén Páviába jutottak, és útközben Erasmusnak lehetősége nyílt meglátogatni a híres Certosát, a gótikus és reneszánsz építészet egyik legnagyobb emlékművét. Úgy tűnik, ez volt az egyetlen ilyen jellegű építmény, mely valaha is lenyűgözte. Tizenhét évvel később, a *Colloquiában* visszaemlékszik a Certosára és fényűző márvány síremlékeire – csak azért, hogy bírálja a gazdagokat, akik ilyen pazar síremlékeket építtettek maguknak.

Átutaztak Milánón, mely 1500 óta francia fennhatóság alá tartozott, majd megérkeztek Bolognába, ahová a Boerio fiúk, Giovanni és Bernardo, egyetemre készültek. De az egyetem zárva volt. II. Gyula, a harcok pápa, elindult, hogy visszaszerezze az összes olyan területet, amelyet a pápai államok elvesztettek az avignoni pápai fogság ideje alatt. Miután elfoglalta Perugiát, Urbinót és számos kisebb helységet (beleértve Mirandola hercegeinek kastélyát is, mely abban a kitüntetésben részesült, hogy Őszentsége saját kezűleg vette ostrom alá), Gyula most Bolognába igyekezett, hogy elűzze az ott uralkodó Bentivoglio családot. A város az ostromra készülődött, úgyhogy Erasmus, a Boerio fiúkkal és tanítóikkal együtt Firenzében keresett menedéket.

Ebben az időben Firenze ismét köztársaság volt, bár csak átmenetileg. Semleges maradt a hódító pápa és a fosztogató francia csapatok pusztítása között, és ha rövid időre is, de hatalmas polgári szabadságnak örvendett vezetőjének, Piero Soderininek és külügyminiszterének, Niccolò Machiavellinek köszönhetően.

A város központja, ahol Erasmus szobát vett ki, majdnem úgy nézett ki, mint manapság. Firenzében a reneszánsz még mindig virágzása teljében volt: 1506 őszén Michelangelo, Andrea del Sarto, Botticelli, Raphael és Leonardo da Vinci mind életben voltak és ott dolgoztak a városban. Bármely adott napon lehetett látni Leonardót, amint végigsétál az Arno mentén, jóképű *apprendisti* kíséretével. Michelangelo *Dávidja* még ragyogó fehér volt, és csak négy éve állt a Palazzo della Signoria előtt. A Dóm kupolája még mindig a legnagyobb volt, ami létezett, és a világ nyolcadik csodájának tartották. A *Mona Lisa* ki volt állítva, és folyton akkora tömegek vették körül, hogy alig lehetett a közelébe férkőzni.

Kár, hogy Erasmust nem érdekelte különösebben a művészet, és sohasem tett említést a Dómról, a Campanileről, Michelangelo *Dávidjáról*, vagy egyáltalán a többi olyan dologról, amely Firenzét egyedien széppé tette Európa városai között. Attól kell tartanunk, hogy mindebből jóformán semmit sem vett észre. Sajnálatra méltóan ironikus, hogy az az ember, aki személyében egyesítette a korszak leg-haladóbb vonulatait, a szó szoros értelmében elárasztotta kortársait tudásának gyümölcseivel, és az összes kérdést tisztábban látta bárkinél, érzéketlen maradt a művészi szépség iránt.

Az *amor Dei intellectualis*ből hiányzik a metafizika, a művészet és a költészet (ha a költészet alatt nem ügyes verselési technikát, hanem átlényegülést, igaz költészetet értünk). Az a paradoxon, hogy Erasmus, aki oly sokat dolgozott azért, amit isteninek nevezünk, érzéketlen maradt az isteninek olyan megnyilvánulásaival szemben, melyek az ember által mutatkoznak meg, és amelyek kultúránk lényegét képezik. Ami Itáliát illeti, a korrektség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy többek között sem Colet, sem Rabelais nem írt soha egyetlen szót sem azon ország nagyszabású művészeti teljesítményeiről, amelyet oly jól ismert. Sőt, számos olasz humanista munkájában – pl. Ficino, Pico, Poliziano – jóformán semmit sem találunk a művészetéről vagy művészekről. A humanizmus, vagyis a *bonae literae*, amit Erasmus művelt (amely *művelt irodalomnak* vagy *igaz tudomány*nak fordítható), nem foglalta magába a többi művészetet, és legnagyobb képviselői közül sokan nem tartották figyelemre méltónak.

Erasmus most mindössze néhány percre lakott a San Marcótól, ahol Poliziano és Pico egymás mellett aludták örök álmukat, ahogy óhajtották. De sehol sem említi, hogy valaha is megnézte volna a templomot. Az egyetlen dolog, amit elárul Firenzéről, hogy meglátogatta Bernardo Rucellait, a humanistát.

Rucellai ekkor már öregember volt, és személyesen ismerte Picót, Polizianót és Lorenzo de' Medicit. Lorenzo halála után, 1492-ben, a Plátói Akadémia üléseit Rucellai kertjében tartották. Amilyen magányos és búskomor volt az öreg, bizonyosan sokat és szívesen mesélt volna a holland humanistának volt barátairól, és azokról a dicsőséges tettekről, amelyeknek tanúja volt. Ami pedig Erasmust illeti, nemcsak hogy nagyra tartotta Valla, Poggio, Pico és Poliziano munkásságát, de folytatója is volt ennek. Szinte hihetetlen, hogy látogatása szerencsétlenül végző-

dött. Bár teljesen tisztában volt a nemzeti nyelv új keletű tekintélyével Dante és Petrarca hazájában, mikor a házigazda olaszul szólt hozzá, Erasmus felkiáltott: „Kiváló uram, az Isten szerelmére, ne ezt a nyelvet használja. Nem értek többet belőle, mint az indiánok nyelvéből.” Most már nyilvánvaló, hogy a párbeszéd miért nem folytatódott és miért nem ismétlődött meg.

A háború nemsokára véget ért, úgyhogy Erasmus távozott Firenzéből a fiúkkal meg tanítóikkal, és november 11-én Bolognába érkezett. Egy napsütötte őszi napon, amikor még virultak a rózsák, végignézték Gyula pápa diadalmas bevonulását a városba. A háború etikettjének megfelelően lebontották a város kapuját, és egy diadalívet emeltek a helyébe, amelyen a következő felirat állt: „Gyulának, felszabadítónknak és legüdvösebb atyánknak.” A felvonulást a lovaság vezette, melyet a gyalogság követett és az ezredzenekar, mely katonazenét játszott. Utána következtek a bíborosok, gyalog, és a pápa, akit a magasba emelve vittek a *sedia gestatoriában*, és aki egy arannyal átszőtt és drágakövekkel kirakott bíborvörös palástba volt öltözve. Hatalmas tömeg sorakozott az út mentén, hogy megéljenezze a pápát, a kitűnő látványosságot és a függetlenség végét. Erasmus mélységesen felháborodott a „pogány diadalon”, amelyet Krisztus földi helytartója ünnepelt, miután „véres győzelmeket aratott Krisztus Egyházának rovására”, később pedig hangsúlyozottan kinyilvánította ellenszenvét.

Miután berendezkedtek Bolognában, levelet írt Servatiusnak, melyben kifejtette, azért jött Itáliába, hogy folytassa hittudományi tanulmányait és a görög nyelv tanulását, mely az egyetlen útmutató a teológiában.

Több mint egy évet töltött a városban, miközben a klasszikusok tanulmányozásával és az *Adagia* új kiadásának előkészítésével foglalatzkodott. Összebarátkozott a humanista Paolo Bombasióval, aki a retorika és a költészet tan professzora volt az egyetemen. Bombasióról azt tartották, hogy abban az időben ő volt legnagyobb tudósa a görög nyelvnek, bár sajnos nem hagyott hátra könyveket, melyek ezt megerősíthetnék. Erasmus több levelében dicsérte, és barátságuk hosszú ideig tartott. Bombasio végül VII. Kelemen pápa titkára lett, és Róma fosztogatása közben halt meg, egy humanistához legfőképp illő módon: egy eltévedt nyílveendő fúródott a homlokába, miközben felolvasóasztala fölé gőnyedve dolgozott.

1507 októberében, harmincyolcadik születésnapján, Erasmus egy hosszú levelet írt Aldo Manuziónak (Aldus Manutius), a nyomdásznak, Velencébe. Ebben az időben Aldus nevét minden művelt személy ismerte Európában. Az *Aldine*-kiadások olyanformán bővítették el a közönséget, mint Michelangelo alkotásai, és egyértelműen a világ legnagyobb nyomdása csakis „Aldus, a római” lehetett. Kinyomtatott könyveinek szépsége, betűszedésének tökéletessége, a sorok hosszának és a szóközöknek átfogó összhangja, a színeknek és a papírnak szinte misztikus összhanglása a szöveg szellemével, együttes erővel tették munkáját az

irigység tárgyává a nyomdászok között akkor, és – a mai felszerelések határtalanul felsőbbrendű volta ellenére – azóta is.

Aldus nemcsak nagyszerű nyomdász, hanem kitűnő könyvkiadó is volt. Többször is kockára tette egész üzletét, tudományos értékű, de népszerűtlen munkák megjelentetésével. 1494-től egészen 1515-ben bekövetkező haláláig huszonnyolc első kiadást nyomott ki a görög és latin klasszikusokból, beleértve Arisztotelészt (1495), Homéroszt (1504) és Plátót (1513). Megjelentette Pico meg Poliziano műveit és olyan nemzeti nyelvű írókat, mint Dante és Bembo.

Úgyhogy Erasmus nem túlzott és nem is hízelgett, amikor Aldushoz címzett levelében azt írta, szeretné, ha Aldus nyomtatná ki a könyvét, hogy biztosítsa halhatatlanságát. Követelte, hogy Aldus adja ki Plátót, akinek minden humanista sóvárogva várta a műveit, és a görög újtestamentum latin fordítással ellátott első kiadását – melyet ő, Erasmus, szívesen sajtó alá rendezne. Hozzátette, hogy ehhez a munkához a „kurzívként” ismeretes régi petit betűt szeretné használni, azokat a betűket, amelyekkel Petrarca írásba foglalta műveit. Nem tud a nyomdász olyan betűtestet alkotni, mely utánozza ezt az elegáns kézírást? – érdeklődött. A levéllel együtt elküldte Aldusnak Euripidész-fordításainak hibákkal teli, igénytelen párizsi kiadását. Mit szólna Aldus ennek a könyvnek egy pontos és szép újranomásához? – kérdezte befejezőképpen.

Sajnálatos módon Aldus válasza elveszett, de tudjuk, hogy meghívta Erasmust Velencébe. Úgyhogy 1507 végén vagy 1508 elején Erasmus Bolognából Velencébe utazott. Beatus Rhenanus azt meséli, hogy Erasmus hajón érkezett a városba, és nyomban Aldus Rialdo melletti műhelyébe sietett. Szerénységből – ekkorra már elég híres volt –, csak elmotyogta nevét az egyik alkalmazottnak, mire nagyon megváratták. Előtte Aldus ült, és korrektúrázott, Erasmusról pedig azt gondolta, hogy ő is egyike a látogatóknak, akik állandó jelleggel háborgatni szokták. Lehetséges, hogy Aldus, aki mindent tudott Erasmusról, arra számított, hogy hosszú fekete köntösben, fekete köpönyeggel és fehér csuklyával fog megjelenni, ami ritka látvány volt Velencében. (Viszont történetesen ez az öltözék ugyanolyan volt, mint a bolognai orvosoké, akik a pestises áldozatokat ápolták. Egyszer Erasmus alig szabadult meg egy dühös bolognai csoport karmai közül, akik azt hitték, hogy ragályt hozott közéjük. Mivel jóformán semmit sem beszélt olaszul, egy okos asszony mentette meg, aki rájött, hogy egyházi személy. Ezt követően felcserélte öltözetét a világi papokéra és – a pápai felmentés elnyerése után – élete végéig kizárólag ilyen ruházatot viselt). Nagy sokára Aldus rájött, hogy a látogató, aki olyan türelmesen és béketűrően vár, nem lehet más, mint Erasmus, úgyhogy felugrott, hogy melegen köszöntse. Apósa, Andrea Asolani közeli házában szállásolta el.

Velence szellemi élete nem volt túl eleven, kivéve azt a művelt társaságot, mely Aldus köré csoportosult, és amely Neacademia néven volt ismeretes. Nagy lelke-

sedéssel fogadták Erasmust. Vitáik kizárólag görögül folytak. Tagjai közt akadtak neves humanisták is, mint például Pietro Bembo pap, a Lucrezia Borgiának (esélytelenül) írt szerelmes szonettek szerzője. Később X. Leó pápa titkára lett, majd Bergamo érsekévé és bíborossá avatták.

Girolamo Aleandro is pap volt, és Bembónál semmivel sem tehetségtelebb. A jóképű, huszonnyolc éves fiatalember, aki szerette a jó életet, ugyanolyan ínségben élt, mint Erasmus, és ő is magánórákat tartott a gazdagok fiainak, hogy megkeresse kenyerét. Most az Asolani házában lévő szobáját megosztotta a holland szerzetessel. Összebarátkoztak, és Aleandro őszintén bevallotta Erasmusnak: teljesen hidegen hagyja a vallás. 1520-ban ismét összetalálkoztak. Aleandro ekkor a birodalom pápai legátusaként érkezett Löwenbe, és rendületlenül védte a római igazhitűséget a humanisták bírálatai és a lutheranizmus támadásai ellen. Később Németalföldön Aleandro volt felelős az első lutheránus eretnekek megérettéséért, és ő lett a konzervativizmus egyik fő szószólója az Egyházon belül.

Erasmus más tudósokat is megismert a Neacademia révén. Az egyik Ioannes Lascaris volt, az a humanista, akit VIII. Károly, itáliai hadjáratának trófeájaként magával vitt Párizsba, és aki most a velencei köztársaság francia nagykövete volt. Továbbá megismerte Battista Egnaziót, azt a patríciumot, aki Poliziano tanítványa volt; Frater Urbanót, a ferencest, aki egy görög nyelvtant írt olaszul; és a krétai Marcus Musurust is, aki a görög irodalom professzora volt a páduai egyetemen.

Erasmus fáradhatatlanul dicsérte „a humanisták önzetlen barátságát és nagy-lelkű segítségét, amelyet – az Aldine Akadémia nemes szellemének megfelelően – egy olyan idegennek nyújtottak, akit nem is ismertek, egy olyan mű érdekében, mely az emberi elme általános oktatását szándékozott szolgálni”. Lascaris, akit Lorenzo de' Medici egy alkalommal elküldött a Görög Szigetekre kéziratokat gyűjteni (és aki megtartotta saját magának a legtöbb kéziratot, amit talált), es-ténként szokás szerint benézett Aldus műhelyébe, olyankor, amikor az alkalmazottak már hazamentek, és Erasmus egymagában dolgozott. Ilyenkor magával vitt egy-egy görög kéziratot, hogy Erasmus új anyag után kutathasson az *Adagiá*-hoz. Aleandro hasonlóképpen cselekedett: időnként meglepte Erasmust egy-egy kézirattal, melyet valamelyik könyvtár mélyén talált.

Erasmus a Bolognában töltött év alatt sokat dolgozott az *Adagián*, de még mindig nem találta megfelelőnek a kinyomtatásra. „Nagy vakmerőséggel részem-ről, egyszerre láttunk neki, én írtam, Aldus pedig nyomtatta.” Erasmus ott ült a zajos nyomdaműhelyben és dolgozott, általában emlékezetből, és annyira el volt foglalva feladatával, hogy a nyolc hónap munka alatt, saját szavaival élve „arra sem volt ideje, hogy megvakarja a fülét”. Külön korrektort rendeltek melléje, és végül elkészültek az utolsó javítások is. Aldus is átnézte a korrektúrát, és amikor Erasmus rákérdezett, hogy miért kíváncsi rá, a nyomdász így válaszolt: „Azért, mert én is tanulni akarok”. Az *Adagia* kinyomtatása után, Erasmus továbbra is Aldusszal dolgozott, valószínűleg Horatius kiadását készítvén elő.

Az együttműködés minden szempontból eredményes volt. Egy ideig Erasmus azt fontolgatta, hogy addig marad Velencében, amíg Aldus az összes klasszikus szerzőt kiadja – vagyis életének végéig. Időközben elleste a nyomdai mesterség minden csínját-bínját, és a munkálatok sebességéhez is alkalmazkodott. Az elkövetkező években többször is előfordult, hogy egyszerre kellett írnia és kiadnia, az új találmányt elsődleges céljának megfelelően használván fel: terjesztvén a tudást és irányítván a közvéleményt. Erasmus volt az első, aki ezt a munkamódszert alkalmazta, és egy ideig ő is volt a legsikeresebb benne. Sem nevét, sem teljesítményét nem lehet elválasztani a könyvnyomtatás diadalától. Aldus iránti csodálata azon alapult, hogy a mester oly dolgokat nyomtatott ki, amelyek a leghasznosabbnak bizonyultak Európa szellemi szintjének felemelésében. Mélyesen utálta azokat a nyomdászokat, akik a közízlést szolgálták, és akik miatt fennállt annak a veszélye, hogy a klasszikus értékek rekonstruálásából „tragikus és értelmetlen zagyaság” lesz. És Erasmus épp elég hosszú ideig élt ahhoz, hogy ezt a tragédiát is megélje.

Mindamellet voltak jelentős véleményeltérések is a két férfi között. Huizinga találoan jegyezte meg: „Erasmus azon igaz könyvszeretők közé tartozott, akik nem valamilyen művészi preferencia miatt kötelezik el magukat szívvel-lélekkel egy bizonyos nyomdabetű vagy könyvméret mellett, hanem azért, hogy az olvasható és alkalmas legyen.” Azt akarta, hogy könyvei kicsik és olcsók legyenek. Azonkívül Aldust és barátait a klasszikus antikvitáson és főleg a plátóizmuson kívül nem sok minden érdekelt. Erasmus ebben egyet is értett velük, meg nem is, kicsit olyanformán, mint Machiavelli, amikor kijelentette, hogy a „reneszánsz a holt dolgok feltámasztása”.

Az *Adagia* új kiadásához Erasmus mellékelte egy kommentárt, melyben kritizálja a társadalmi intézményeket, és a keresztény meg az antik etika visszaállítását javasolja. Viszont – természetesen – sohasem emelt szót egy halott társadalom felélesztésének érdekében. Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy Bembo és Aleandro, akik a múlt szelleme után kutattak, és akiknek nem volt biztosabb támaszuk (pogányságuk végső értelemben csupán színlelés lévén), cinikusan beadták a derekukat az ellenreformációnak; míg Erasmus ellenszegült és minden támasz nélkül állt az ellenséges világban.

Valószínűleg ezen véleménykülönbségek járultak hozzá ahhoz, hogy Erasmus végül úgy döntött, hogy távozik Velencéből; főképp mivel barátait nem igazán érdekelték azok a reformok, amelyeket ő támogatott. Viszont más okai is voltak távozásának. Erasmus – saját szavával élve – „borzongott” házigazdájának, Asolaninak fukarsága láttán. Az étkezések nevetségesen szerények voltak: nem volt reggeli, ételt először délután egy órakor szolgáltak fel. Kenyeret csak kéthetente sütöttek, úgyhogy kőkemény volt. Hét darab salátalevelet szolgáltak fel kilenc embernek. És mindenekfölött az volt a legszörnyűbb, hogy a bort úgy kotyvasztották, hogy felengedték vízzel azt a seprőt, „amely már tíz évet állt”.

Amikor Erasmus panaszkodott, Asolani azt felelte, hogy számításba kellene vennie a déli éghajlatot, mely csökkenti a test ételigényét. Mindehhez Asolani még hozzátett néhány olyan külföldiekről szóló mesét, akik eljöttek Velencébe, és nem tudták megfékezni északi étvágyukat, úgyhogy vagy idő előtt meghaltak, vagy szörnyű betegségekkel tértek haza.

Ez a história egyik oldala, melyet Erasmus komikusan eltúloz. Ellenségei szerint viszont saját kárára túlozta el. Julius Caesar Scaliger a reneszánsz pirospozsgás embereként festette le, aki elősködött Aldus asztalánál, és felfalta az összes rajtalévő ételt, és aki félemler munkáját végezte, miközben annyit ivott mint három, magyarázván, hogy ösztönzésre van szüksége. Scaliger azzal is vádolta Erasmust, hogy vigasztalhatatlan volt, mivel a féltékeny velenceiek távol tartották tőle asszonyaikat, úgyhogy ezért is hagyta el a várost, miután kiürítette Aldus éléskamráját, pincéjét és erszényét. Akárhogy is történt, Velencében érte utol Erasmust első epekőrohama, amelyet valószínűleg az ital okozott. Ő mindenestre Asolani konyháját hibáztatta, és később a *Colloquiában* állt bosszút zsugori vendéglátóján. Azt hitte, hogy a bor a legjobb gyógyír betegségére, mivel abban az időben ez volt a legelterjedtebb orvosi vélemény. Mindenesetre úgy látszik, hogy egészsége ismét előtérbe került, és távozott Velencéből.

SZÓCS NOÉMI IMOLA fordítása

